

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

فضای مجازی و زیستِ جدید سیاست در ایران

مؤلف:

سعید نادری اصل

با مقدمه:

دکتر جلال درخشه

استاد علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: فضای مجازی و زیست جدید سیاست در ایران

تألیف: سعید نادری اصل

مقدمه نویسنده: دکتر جلال درخشه

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا: رضا عبداللهی بجندی

طراح جلد: اعظم حسین زاده

نمایه ساز و ناظر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۴۰۴ / قیمت: ۲/۸۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۰۰ نسخه / شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۹۷-۸

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۲ و ۳

تلفن: ۰۶۶۹۵۴۶۰۳، تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: <https://isupub.ir> • E-mail: pub@isu.ac.ir

سرشناسه: نادری اصل، سعید، ۱۳۷۷-

عنوان و نام پدیدآور: فضای مجازی و زیست جدید سیاست در ایران / مؤلف سعید نادری اصل؛ با مقدمه جلال درخشه.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ۱۴۰۴.

مشخصات ظاهری: ۱۸۵ص / شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۹۷-۸

موضوع: فضای مجازی -- ایران -- جنبه های سیاسی

موضوع: فرهنگ سیاسی -- ایران

شناسه افزوده: درخشه، جلال، ۱۳۴۳ - ، مقدمه نویسنده

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

رده بندی کنگره: HM ۸۵۱

رده بندی دیویی: ۳۳۹/۴۸۳۳ / شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۳۲۱۷۱۹

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

سخن ناشر	۱۳
پیشگفتار	۱۵
مقدمه دکتر جلال درخشه	۱۷
مقدمه نویسنده	۲۱
فصل اول: تبیین مفهومی و نظری زیستِ سیاست	۳۳
فصل دوم: زیستِ سیاست در ایران	۶۹
فصل سوم: تتوگرافی در فضای مجازی ایران	۹۵
فصل چهارم: سناریوهای آینده زیستِ جدید سیاست در ایران	۱۳۹
نتیجه‌گیری	۱۵۹
واژه‌نامه	۱۶۳
منابع و مأخذ	۱۶۷
نمایه	۱۷۹

فهرست تفصیلی

سخن ناشر	۱۳
پیشگفتار	۱۵
مقدمه دکتر جلال درخشه	۱۷
مقدمه نویسنده	۲۱
فصل اول: تبیین مفهومی و نظری زیست سیاست	۳۳
مقدمه	۳۳
۱-۱. فضای مجازی	۳۳
۱-۱-۱. تاریخچه‌ای از گسترش فضای مجازی	۳۹
۱-۱-۲. کارکردهای فضای مجازی	۴۳
الف. هویت بخشی	۴۴
ب. فرازمانی و فرامکان	۴۵
ج. توسعه دسترسی	۴۶
د. افسارشدگی	۴۷
هـ. منبع شناخت	۴۸
و. داده‌ای سازی	۵۰
ز. عادی سازی	۵۱
ح. واسطه‌گری	۵۲
۲-۱. زیست سیاست	۵۳
۲-۱-۱. مفاهیم متشابه با زیست سیاست	۵۳
الف. سیاست	۵۴
ب. زیست سیاست	۵۵

ج. سیاست زندگی	۵۷
۱-۲-۲. تعریف زیستِ سیاست	۵۷
۱-۲-۳. انواع زیستِ سیاست	۵۸
الف. زیستِ کلاسیکِ سیاست	۵۸
ب. زیستِ جدیدِ سیاست	۶۰
جمع‌بندی	۶۶
فصل دوم: زیستِ سیاست در ایران	۶۹
مقدمه	۶۹
۱-۲. میدان سیاسی ایران	۶۹
۲-۲. زیستِ کلاسیکِ سیاست در ایران	۷۶
۱-۲-۲. تعریف زیستِ کلاسیکِ سیاست در ایران	۷۶
۲-۲-۲. مؤلفه‌های زیستِ کلاسیکِ سیاست در ایران	۷۶
الف. دین	۷۷
ب. شناخت محدود	۷۸
ج. اسطوره	۷۹
د. اطلاع‌رسانی انحصاری	۸۰
ه. بازیگران محدود	۸۰
۲-۳. زیستِ جدیدِ سیاست در ایران	۸۱
۱-۳-۲. تعریف زیستِ جدیدِ سیاست در ایران	۸۲
۲-۳-۲. مؤلفه‌های زیستِ جدیدِ سیاست در ایران	۸۲
الف. بازیگران گسترده	۸۳
ب. اطلاع‌رسانی غیرانحصاری	۸۵
ج. شبکه‌ای شدن	۸۷
د. تحلیل مستقیم	۸۸
ه. تخیلی شدن تحلیل	۸۹
و. جهانی شدن	۹۰
جمع‌بندی	۹۲

فصل سوم: نتنوگرافی در فضای مجازی ایران.....	۹۵
مقدمه	۹۵
۱-۳. روش شناسی نتنوگرافی.....	۹۶
۱-۳-۱. مردم‌نگاری.....	۹۶
۱-۳-۲. چیستی نتنوگرافی و تفاوت‌های آن با مردم‌نگاری	۹۸
۱-۳-۳. نتنوگرافی و جماعت‌های برخط	۱۰۳
۲-۳. کاربرد روش نتنوگرافی.....	۱۰۵
۱-۲-۳. تحدید موضوع و تعیین بستر.....	۱۰۶
۲-۲-۳. پیش‌فرض‌های اخلاقی	۱۰۶
۳-۲-۳. نقاط عطف خبری در بسترهای منتخب در طول بازه مورد بررسی.....	۱۰۷
۴-۲-۳. نحوه کاربرد نتنوگرافی در پژوهش حاضر	۱۰۹
۳-۳. یافته‌های به دست آمده از نتنوگرافی	۱۱۵
۱-۳-۳. تشریح نمونه‌های مورد بررسی	۱۱۵
۲-۳-۳. مؤلفه‌های مرتبط با سیاست در فضای مجازی ایران	۱۱۸
الف. سیاست امری غیرشفاف است	۱۲۰
ب. کنش سیاسی بدون سن شده است.....	۱۲۲
ج. فضای مجازی، سیاست ایران را کنترل (تعدیل) می‌کند	۱۲۴
د. فضای مجازی سیاست ایران را جهانی (منطبق با عرف جهانی) کرده است.....	۱۲۶
ه. دخالت مردم در سیاست بیشتر شده است	۱۲۷
و. سطوح سیاست (محلی، ملی و بین‌المللی) کم‌رنگ شده است	۱۲۹
ز. قدرت بسیج‌شوندگی و فراگیری افزایش پیدا کرده است	۱۳۰
ح. احساس بی‌نیازی از دولت داخلی وجود دارد	۱۳۱
ط. باورهای مجازی - سیاسی مستقل از باورهای فضای واقعی است	۱۳۲
جمع‌بندی.....	۱۳۵
فصل چهارم: سناریوهای آینده زیستِ جدید سیاست در ایران.....	۱۳۹
مقدمه	۱۳۹
۱-۴. آینده پژوهی به مثابه یک علم و فناوری	۱۳۹

۱۴۲	۲-۴. سناریوسازی
۱۴۳	۱-۲-۴. غایت سناریوسازی
۱۴۳	۲-۲-۴. توسعه سناریو
۱۴۶	۳-۲-۴. کاربرست سناریوسازی مبتنی بر آینده زیست جدید سیاست در ایران
۱۴۶	گام نخست. تعیین سؤال محوری
۱۴۷	گام دوم. شناسایی متغیرهای کلیدی
۱۴۷	گام سوم. تعیین منطق سناریو
۱۴۷	گام چهارم. تبیین مفروضات سناریو
۱۴۷	گام پنجم. ارزیابی نتایج سناریوها
۱۴۸	۳-۴. سناریوهای محتمل آینده زیست جدید سیاست در ایران
۱۵۰	۱-۳-۴. سناریوی اول: زیست سیاست استعمار شده
۱۵۲	۲-۳-۴. سناریوی دوم: زیست سیاست وابسته (غیرمستقل)
۱۵۴	۳-۳-۴. سناریوی سوم: زیست سیاست مستقل ضعیف
۱۵۵	۴-۳-۴. سناریوی چهارم: زیست سیاست مستقل قوی
۱۵۶	۴-۴. میانگین سناریوهای آینده زیست جدید سیاست در ایران
۱۵۸	جمع بندی
۱۵۹	نتیجه گیری
۱۶۳	واژه نامه
۱۶۷	منابع و مأخذ
۱۷۹	نمایه

فهرست جدول‌ها

- جدول ۳-۱: نقاط عطف خبری در بازه مورد پژوهش ۱۰۷
- جدول ۳-۲: کاربران منتخب در سکوی ایتنا ۱۱۱
- جدول ۳-۳: کاربران منتخب در سکوی بله ۱۱۲
- جدول ۳-۴: کاربران منتخب در سکوی تلگرام ۱۱۳
- جدول ۳-۵: کاربران منتخب در سکوی توییتر ۱۱۴
- جدول ۳-۶: محورهای پرسامد سیاسی در فضای مجازی ایران ۱۱۸

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۱: مقدمه: تعداد کاربران اینترنت در ایران ۲۴
- شکل ۲-۲: مقدمه: مثلث بندی روش‌های مورد استفاده ۳۰
- شکل ۱-۱: نگاهی مفهومی به فضای مجازی ۳۴
- شکل ۲-۱: تعداد کاربران اینترنت از ژانویه ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۶ میلادی ۳۸
- شکل ۳-۱: تعداد کاربران اینترنت در سراسر جهان تا سال ۲۰۲۲ ۳۹
- شکل ۴-۱: شمایی کلی از بازیگران زیست کلاسیک و جدید سیاست ۶۲
- شکل ۱-۲: میدان سیاسی ایران ۷۵
- شکل ۲-۲: بازیگران زیست جدید سیاست در ایران ۸۵
- شکل ۳-۲: مؤلفه‌های زیست کلاسیک و جدید سیاست در ایران ۹۳
- شکل ۱-۳: چهار نوع نتنوگرافی ۱۰۰
- شکل ۲-۳: مراحل کاربست نتنوگرافی در پژوهش حاضر ۱۰۵
- شکل ۳-۳: تغییرات در باور همزمان با پیدایش و گسترش فضای مجازی ۱۳۴
- شکل ۱-۴: نمایی از مفاهیم مورد استفاده در علم آینده‌پژوهی ۱۴۱

- شکل ۴-۲: مراحل توسعه سناریو ۱۴۵
- شکل ۴-۳: قالب فرضی سناریوهای فزاینده ۱۴۶
- شکل ۴-۴: گام‌های سناریوسازی در پژوهش حاضر ۱۴۸
- شکل ۴-۵: سناریوهای آینده زیست جدید سیاست در ایران ۱۴۹

فهرست نمودارها

- نمودار ۳-۱: جنسیت کاربران انتخاب شده در چهار سکوی اعلام شده ۱۱۶
- نمودار ۳-۲: سن کاربران انتخاب شده در چهار سکوی اعلام شده ۱۱۷
- نمودار ۳-۳: فراوانی کاربران مؤفق محورهای مورد بررسی در فضای مجازی ایران ۱۲۰

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ.
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل/ آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و بر این باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب

می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است. دانشگاه امام صادق (ع) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی‌های جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌هاست تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (ع) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

وَلِلَّهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم وز هر چه گفته‌اند و شنیدیم و خوانده‌ایم
مجلس تمام گشت و به پایان رسید عمر ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم

اثر حاضر تکمیل شده پروژه علمی است که در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «فضای مجازی و زیست‌جدید سیاست در ایران» در رشته معارف اسلامی و علوم سیاسی گرایش جامعه‌شناسی سیاسی در دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) دنبال شد. موضوع پژوهش نیز یکی از سرفصل‌های واحد نظری، نظریات سیاسی معاصر بود که توسط استاد راهنمای پایان‌نامه ارشد، آقای دکتر جلال درخشه ارائه شده بود؛ پس از آن به علت شوق به دانستن بیشتر در موضوع پیشنهادی و همچنین تشویق‌های استاد محترم، این موضوع ابتدا در قالب یک پروژه نظری و در چهارچوب کلاس ارائه، سپس در چهارچوبی دقیق‌تر به صورت مقاله‌ای علمی پژوهشی منتشر شد و در نهایت پس از بارها رفت و برگشت و مطالعه آثار مختلف در قالب یک موضوع پژوهشی برای پایان‌نامه پیشنهاد شد که علی‌رغم پیچیدگی‌های موضوع و جامع بودن عنوان پیشنهادی، این فرصت به بنده داده شد که پژوهش حاضر را انجام دهم.

پس از آن بود که موضوع پایان‌نامه خود را به اتمام رساندم و در شهریور ۱۴۰۲ آن را دفاع نمودم؛ اما تشویق و ترغیب استاد راهنمای محترم، آقای دکتر

درخشه، من را بر آن داشت تا ایرادات آمده در پایان نامه را اصلاح کنم و در قالب یک کتاب داده‌های به دست آمده را در اختیار سایر پژوهشگران قرار دهم. به این منظور نیز پس از آگاهی از نظرهای تکمیلی استاد راهنما و مشاور محترم، با آقای دکتر کمیل خجسته داور پایان نامه‌ام گفتگوهایی داشتم تا بتوانم اثر حاضر را در قالبی قابل قبول ارائه دهم. در نهایت آنکه در همه این مدت از حمایت‌های بی دریغ مرکز رشد دانشگاه امام صادق (علیه السلام) برخوردار بودم و هم جای شکر دارد و هم سپاس. از همه دوستان و اساتیدی که مرا برای نگارش این اثر همراهی نمودند تشکر می‌کنم به ویژه از آقای دکتر درخشه که مقدمه‌ای فاخر را بر این اثر نگاشتند و به بنده فرصت تأمل و تحقیق ایده‌های پژوهشی‌ام را در طول نگارش پایان نامه دادند؛ سرانجام آنکه همیشه خود را مدیون دلگرمی و همراهی خانواده عزیزم به ویژه پدر، مادر و همسر مؤمن و مهربانم می‌دانم.

سعید نادری اصل

فروردین ۱۴۰۳

مقدمه دکتر جلال درخشه

بدون تردید یکی از مهم‌ترین پدیده‌های عصر حاضر ظهور جهان جدیدی در تاریخ بشریت است که به جهان مجازی مشهور شده است. این جهان در واقع به موازات و گاه مسلط بر جهان واقعی ترسیم و عینیت می‌یابد. گسترش فناوری‌های نو با شکل‌گیری فضاها‌ی مجازی همراه شده است که با هویت و کارکردی متفاوت از فضاها‌ی ملموس و عینی گذشته، ارزش‌ها، مفاهیم و باورها را بازنویسی و باز تفسیر و حتی شکل می‌دهد. به نحوی که اکنون می‌توان داوری نمود، فضای مجازی مناسبات پیشین بشر را در زمینه‌های گوناگون از جمله زیست سیاسی او را، به شکل بارزی تغییر داده است. در واقع این فضا باعث شده است، نه تنها ثبت مدارک و داده‌ها و دسترسی به آنها آسان، سریع و ارزان شود بلکه ارتباطات به صورت گسترده و بدون محدودیت‌های معمول مانند مرزها و زبان‌ها نیز ممکن گردد و به واسطه تبادل اطلاعات، سرعت تحولات علمی، صنعتی و رسانه‌ای افزایش و مسیر انتقال و جابه‌جایی قدرت نیز به جای از بالا به پایین به صورت شبکه‌ای درآید و بالمال اثر این دگرگونی‌ها در پهنه سیاست به پدید آمدن زیست جدیدی از سیاست منجر گردیده است.

در ایران امروز ما نیز فضای مجازی نه تنها به مثابه یک فناوری ارتباطی بلکه باید به عنوان یک عامل تغییردهنده مناسبات گوناگون جامعه قلمداد نمود. هم‌اکنون فضای مجازی به واسطه فراگیری بسیارش و تسهیل و گسترش

دسترسی به داده‌ها از طریق آن، نقش بی‌مانندی را در جامعه ما ایفا می‌نماید و تأثیر این فضا، با افزایش شمار کاربران و وابستگی به مجازی شدن عرصه‌های گوناگون زندگی و من جمله زندگی سیاسی، تشدید شده است. به گونه‌ای که در حال حاضر کنش مجازی جزء جدانشدنی از تبلیغات سیاسی و کنشگری احزاب و سیاستمداران ایرانی است و اغلب کنش‌ها و رقابت‌های سیاسی در درون چنین فضایی انجام می‌شود. از این رو باید پذیرفت فضای مجازی اکنون، نقش بی‌بدیلی در تحولات سیاسی ایران دارد و پیش‌بینی می‌شود که در آینده نیز نقش مهم‌تری در سیاست ملی ایران ایفا کند و بدین ترتیب افزایش دسترسی به اینترنت و تلفن‌های هوشمند، گسترش شبکه‌های اجتماعی و ظهور فناوری‌های جدید مانند هوش مصنوعی، فضای مجازی را به ابزاری قدرتمندتر برای کنش‌های سیاسی تبدیل خواهد کرد.

در کنار همه پیشرفت‌های فناورانه که سیاست و عرصه جوال آن را تغییر می‌دهد، فضای مجازی به‌عنوان پدیده‌ای در حال شدن به سه دلیل، فراگیری قابل توجه در همه جهان و دسترسی آسان به آن، اتکای روزافزون نظام حکمرانی امروزی به آن و رغبت و میل گسترده عموم مردم به این فضا به دلیل احساس آزادی و اثربخشی کنش‌ها در آن، متمایز از سایر پیشرفت‌های فناورانه پیشین است.

براین اساس نوشتار حاضر که به همت نویسنده محترم جناب آقای سعید نادری اصل نگاشته شده است و انصافاً تلاش علمی درخوری است، می‌کوشد تا با تبیین کارکردهای فضای مجازی، زیست جدید سیاست مبتنی بر گسترش فضای مجازی را توضیح و مؤلفه‌های آن را بیان و تعریف نماید. این پژوهش در واقع پایان‌نامه کارشناسی ارشد ایشان است که با راهنمایی اینجانب به انجام و هم‌اکنون با تغییراتی به صورت کتاب ارائه شده است. نویسنده در این پژوهش سعی کرده است ضمن مقایسه زیست جدید

سیاست با زیست کلاسیک آن الزامات هرکدام را توضیح دهد و این بحث را در مورد ایران در چنین فضایی بازشناسی نماید که هر دو جنبه آن در نوع خود بدیع می باشد و جدای از اینکه به حیث نظری - شناختی موضوع مهمی مورد کندوکاو قرار می گیرد، کمک مؤثری به شکل گیری و گسترش ادبیات این عرصه به زبان فارسی نیز خواهد نمود. ضمن اینکه پژوهش حاضر از جنبه روشی نیز دارای نوآوری است و مؤلف کوشیده است تا از طریق بهره گیری از سه روش اسنادی، ننتوگرافی و سناریوسازی، روایی و اعتبار پژوهش را شفاف تر و عمیق تر سازد. درنهایت نتیجه این پژوهش نشان می دهد که در زیست جدید سیاست در ایران: ۱- بازیگران سیاسی به شدت متکثر و گروه های مرجع در آن متعدد و گوناگون و تأثیرگذار شده اند و به تبع آن دخالت بازیگران خارجی نیز افزایش یافته است، ۲- سیاست امری هر زمانی و هر مکانی شده است، ۳- اولویت های سیاسی به شکل قابل توجهی توسط مطالبات مجازی تعیین می شود و ۴- سرمایه و اعتماد اجتماعی نسبت به دولت کاهش یافته است. نتایجی که بی تردید بر امر سیاست کنونی و آینده ایران اثر خواهد گذاشت.

امید که این اثر آغازی برای بررسی های بیشتر در این عرصه بسیار مهم باشد.

جلال درخشه

استاد علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)

تهران - ۱۴۰۳/۱/۱۶

مقدمه نویسنده

در طول تاریخ، سیاست عرصه تعامل حکمرانان و مردم بوده و سیاست‌گذاری، توجه به این تعامل به حساب می‌آمده است. فضاها و شرایط مختلف، مؤلفه مؤثری به شمار می‌رفتند که نقش تعیین‌کننده‌ای در این تعامل دارند؛ مثلاً در تاریخ معاصر ما گاهی «جنگ»، فضای جدیدی بود که سیاست‌ها به تناسب آن تغییر می‌یافت و کمبود کالا، حکمرانان را بر این می‌داشت که اقتصاد را کالابری کنند و گاه «سازندگی»، آنان را بر این می‌داشت که مصرف‌گرایی را ترویج نمایند. به هر حال تاریخ معاصر، همیشه فضاهای جدیدی تجربه می‌کرد و سیاست‌ها متناسب با این فضاها دچار تغییر می‌شدند؛ اگرچه انتقاداتی نیز به برخی از این سیاست‌ها وجود دارد. همزمان با دهه ۱۳۷۰ هجری شمسی، اینترنت وارد ایران شد، فضایی که به مرور در حال شدن بود و به زعم بسیاری، گرایش‌ها، رفتارهای سیاسی و کنش‌های اجتماعی در جامعه به‌ویژه در میان نسل جوان و نخبگان را تحت تأثیر قرار می‌داد (میرمحمدی و ساروخانی، ۱۳۹۱) و با سرعت زیادی، در نسبت با گذشته، شاهد شکل‌گیری باورها و عقاید مختلفی بودیم که حاصل تغییرات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی برآمده از این فضا به شمار می‌رفت (رهبری، ۱۳۹۹: ۱۸). نمی‌توان گفت که اینترنت در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، چه میزان تأثیر دارد؛ اما در ایران، اینترنت فضای نو و فراگیری را رقم زده بود که از ابتدای ورودش مورد توجه اندیشمندان مختلفی قرار گرفت.

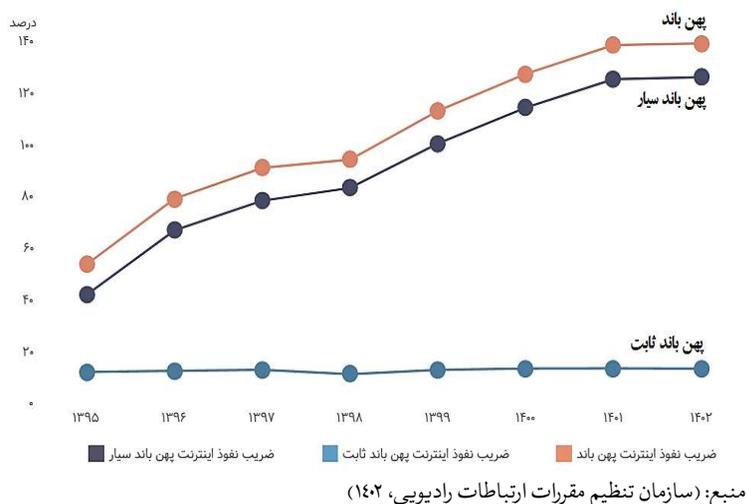
از آنجایی که اینترنت نیز عنصر جدید و ناشناخته‌ای بود، مانند بسیاری از یافته‌های نوین، در گام نخست پس‌زده و تلاش می‌شد تا جنبه‌های منفی آن پُررنگ شود و پژوهش‌های سنخ «آسیب‌شناسی» از برجسته‌ترین پژوهش‌های ابتدای ورود اینترنت به شمار می‌رفت (محسنی و دیگران، ۱۳۸۶؛ حسینی، ۱۳۸۲؛ علیوردی‌نیا، ۱۳۸۴؛ سجادیان و نادری، ۱۳۸۵؛ شجاعی، ۱۳۸۷)؛ البته رفته‌رفته، کارکرد «تسهیل‌گری» اینترنت مورد توجه قرار گرفت و پژوهش‌ها به جای اتخاذ رویکرد سلبی، رویکرد ایجابی را پیش گرفتند.

به این ترتیب بود که اینترنت به عنوان واقعیتی نو در جامعه ایران مطرح شد و مدام متأثر از رشد جهانی، امکان‌هایی که این پدیده خلق می‌کرد، بیشتر می‌شد. به همین دلیل، لفظ «فضای مجازی» به مرور جایگزین «اینترنت» شد، چراکه مواجهه هوشمندانه و واقع‌بینانه، بسیاری از کارکردهای این فضا را برای عموم نخبگان و پژوهشگران، هویدا ساخته بود. همان‌طور که نیل پستمن^۱ در مقاله «پنج نکته درباره تحولات فناورانه» اشاره داشت، فناوری افزودنی نیست و به جامعه چیزی نمی‌افزاید بلکه همه چیز آن جامعه را تغییر می‌دهد (پستمن، ۱۳۸۲)، فضای مجازی نیز به مثابه یک فناوری این‌گونه است، چون قطره جوهری که ماهیت یک لیوان آب را تغییر می‌دهد، همه چیز جامعه را تغییر داده است (تغییر بی‌بازگشت). فضای مجازی منجر به ایجاد تغییر در ارتباطات شخصی، تبلیغات، کنترل و رصد، امور اداری، پرداخت، اطلاع‌رسانی، جنبش‌های اجتماعی و بسیاری دیگر از سازوکارها شده است که سرریز همه این تغییرات را می‌توان در سیاست دید. به این معنا که همه چیز سیاست پسااینترنت نیز تغییر یافته است، برخی از این تغییرات بنیادی سنتی دارند و برخی خود تحول نوین و بریده از سنت‌اند.

1. Neil Postman

فضای مجازی به عنوان فضایی نوین، خود قدرتی خارق العاده برای ایجاد زیستی جدید در دل سیاست دارد. زیستی که از بدو ورودش به ساحات اجتماعی، در حال ساخت بوده است، همزمان با فرایند «شدن» خودش، این زیست نیز بالغ تر شده است. به گونه ای که امروز عیان و قطعی انگاشته می شود، فارغ از اینکه چه میزانی از قدرت خلق کنندگی را برای این پدیده نو، مدنظر داشته باشیم.

تحولات اخیر سیاسی در ایران گواه آن است که سیاست، مؤلفه های جدیدی را کسب کرده و زیست جدید سیاست رقم خورده است، اینکه فضای اعتراض از «خیابان» تا «شبکه های اجتماعی» گسترش یافته، «هشتگ» ها و شعارهای علنی به هم پیوند خورده، مردم سیاست را بیشتر دنبال می کنند و سیاست تا شخصی ترین بخش های زندگی سیاستمداران گسترش یافته، همه مؤیداتی است که نشان از یک اتفاق نو دارد. این در حالی است که کاربران اینترنت در دنیا به حدود ۵ میلیارد رسیده است (Statista, 2022) و شمار این کاربران در ایران، به بیش از ۱۲۰ میلیون می رسد (سازمان تنظیم مقررات ارتباطات رادیویی، ۱۴۰۲). افزایش سریع شمار کاربران اینترنت در ایران خود نشان می دهد که: (۱) فضای مجازی، پدیده ای در حال فراگیری است، (۲) اقبال عمومی به استفاده از آن روزافزون است و (۳) زمینه تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت.

شکل ۱- مقدمه: تعداد کاربران اینترنت در ایران

از همین رو دو علت: (۱) رشد سریع فضای مجازی و (۲) تأثیرگذاری فزاینده آن بر سیاست، ایجاب می‌کند که تأثیر فضای مجازی بر زیست جدید سیاست فهم شود. مسئله‌ای مهم که فهم آن می‌تواند ترسیم‌کننده کنش‌های جدید مردم و تعاملات متفاوت دولت باشد. مواجهه ایرانیان با پدیده فضای مجازی، همیشه فعال بوده است و مدام تلاش داشتند که از این فضای به وجود آمده، استفاده نمایند. به صورتی که در ابتدای ورود فضای مجازی به ایران، ایرانیان بالاترین نرخ وبلاگ‌نویسان در جهان را داشتند و بیش از ۷۰۰/۰۰۰ (هفتصد هزار) وبلاگ‌نویس ایرانی در وبلاگ‌های خود مشغول تولید محتوا بودند (Sreberny & Khiabany, 2011). به اعتبار همین موضوع و گستردگی شمار کاربران فضای مجازی در ایران، می‌توان عنوان داشت که امروز بیش از هر زمانی، فضای مجازی بر سیاست تأثیر گذاشته و این تأثیرگذاری نیازمند ادراک است.

تعیین ماهیت زیستِ جدید سیاست که اکنون در حال جریان است، می‌تواند بنیاد پژوهش‌های آتی باشد که قرار است در خصوص سیاست امروزی و نقش فضای مجازی در حکمرانی ایران معاصر، انجام شود. همچنین فهم اقتضائات زیستِ جدید سیاست به واسطه فهم عاملیت فضای مجازی، می‌تواند معانی و مفاهیم جدید اجتماعی را وارد عرصه سیاست نماید. نکته دیگر آن است که چنین فهمی می‌تواند به صورت پسینی، چهارچوبی جدید برای بررسی وقایع سیاسی معاصر به شمار آید. علاوه بر ثمره‌های یادشده نظری در خصوص فهم ماهیت زیستِ جدید سیاست، می‌توان خاطرنشان کرد که چنین فهمی، مقدمه درک الزامات سیاست‌گذاری در زیستِ جدید سیاست باشد. به گونه‌ای که موجب رشد و اصلاح فرایند تصمیم‌گیری سیاست‌گذاران می‌شود، همچنین تنظیم‌کننده میزان و ضرورت دخالت سیاست‌گذاران در قبال کنش‌های مجازی پیش‌آمده می‌گردد تا به این صورت ضمن جلوگیری از افزایش هزینه‌های سیاسی از بحران‌های اجتماعی نیز ممانعت به عمل آید. پژوهش حاضر می‌تواند راهنمای سیاست‌گذاری نویی باشد که زیستِ جدید سیاست آن را اقتضاء می‌کند.

حذف مؤلفه‌های زیستِ جدید سیاست از پژوهش‌ها می‌تواند موجب خطای شناختی - تحلیلی گردد، به گونه‌ای که فقدان درک از زیستِ جدید سیاست موجب انفصال غیرواقعی بینانه فضای مجازی و سیاست می‌گردد و مانع از رشد نظری در قالب مفاهیم و معانی جدید درک شده می‌شود. همچنین نبود چهارچوب تحلیلی گویا برای فهم رخداد‌های گذشته، کژتابی‌هایی را در بررسی‌های پیشینی منجر می‌شود که آورده علمی این دست از پژوهش‌ها و توان پیش‌بینی برآمده از آن‌ها را ضایع می‌گرداند. ضایع شدن توان پیش‌بینی، نارسایی نظری است که در صورت بی‌توجهی به فهم

زیست جدید سیاست، در ساحت عملی بروز خواهد نمود و منجر به نقص فرایند سیاست‌گذاری می‌گردد، به این‌گونه که هم داده‌های دریافتی (In put) فرایند سیاست‌گذاری بدون توجه واقع‌بینانه به نقش و تأثیر فضای مجازی بر زیست سیاست حاصل می‌گردد و هم ارزیابی و نتیجه به دست آمده در تناسب با داده‌های دریافتی نادرست، دچار خطای ثانوی می‌گردد. به این ترتیب تعامل حکمرانان و مردم، به علت خروج از وضعیت تعادل تنظیم‌گری، دچار مشکل می‌گردد و زمینه شکل‌گیری بحران‌های اجتماعی مهیا می‌شود.

پژوهش حاضر به دنبال تبیین تأثیرات فضای مجازی بر زیست جدید سیاست است تا به این ترتیب راهنمایی برای سیاست‌گذاری نوین در عصر کنونی در قالبی منجسم، علمی و روشمند طراحی و ارائه گردد. همچنین از اهداف دیگر این پژوهش می‌توان به (یک) شناسایی و تبیین تغییرات برآمده از فضای مجازی در زیست جدید سیاست در ایران، (دو) شناسایی و تبیین تعامل جدید میان مردم و سیاست‌گذاران در زیست جدید سیاست در ایران و (سه) ارائه تصویری از آینده زیست جدید سیاست در ایران؛ اشاره نمود. در همین راستا نیز این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش اساسی است که «گسترش فضای مجازی چه تأثیری بر زیست جدید سیاست در ایران داشته است؟» البته فهم پاسخ این پرسش خود مستلزم دستیابی به پاسخ پرسش‌هایی است که عبارت‌اند از: زیست کلاسیک سیاست در ایران چه مؤلفه‌هایی دارد؟ کارکردهای فضای مجازی کدام است؟ خاستگاه‌های زیست جدید سیاست در ایران کدام‌اند؟ زیست جدید سیاست در ایران چه مؤلفه‌هایی دارد؟ کارکردهای فضای مجازی در زیست جدید سیاست کدام است؟ زیست جدید و کلاسیک

سیاست در ایران چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند؟ زیست جدید سیاست در ایران چه آینده‌ای خواهد داشت؟

فضای مجازی به جهت تغییرات وسیعی که با پیدایش و گسترش خود به دنبال داشته است، همیشه به عنوان یک پدیده نو و اثرگذار مورد توجه پژوهشگران از جمله جامعه‌شناسان بوده است. دسته‌ای از پژوهش‌ها به صورت گزینشی، تغییراتی از سیاست را مدنظر داشتند که ماهیت «مسئله» شدن داشتند یا از سوی کارفرما به عنوان یک پیش‌فرض دخیل به پژوهش وارد شد و به آن جهت داد؛ مهدی پور (۱۳۹۷) ورود اینترنت به ایران را نقطه عطفی در سیاست‌های فناورانه کشور دانسته و به بررسی ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی - اقتصادی آن پرداخته است؛ اما تحلیل او از سیاست بیشتر به مسائل جهانی شدن و جنگ سایبری محدود شده است. فیروزآبادی (۱۳۹۶) نیز پیامدهای اجتماعی و فرهنگی فضای مجازی را بررسی کرده؛ اما به برخی موضوعات به صورت گزینشی پرداخته و از تحلیل عمیق مفاهیم بنیادین غافل مانده است. جعفری نژاد و همکاران (۱۳۹۱) بر نقش فضای مجازی در قدرت نرم تمرکز کرده‌اند؛ اما بیش از آنکه به کارکردهای عملی آن بپردازند، به ابعاد نظری قدرت نرم توجه داشته‌اند. در همین راستا، طالبی نیاری (۱۳۹۰) با بهره‌گیری از نظریه کنش ارتباطی هابرماس، هویت‌طلبی آذربایجانی را بررسی کرده؛ اما انتخاب یک چهارچوب محدود، مانع تحلیل جامع سیاست شده است. چادویک و هاوارد^۱ (۲۰۰۸) نیز اثرهای فضای مجازی را در حوزه‌های مختلفی چون انتخابات و مردم‌سالاری بررسی کرده‌اند؛ اما به چرایی و بنیادهای کنش‌های سیاسی جدید نپرداخته‌اند.

دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها با موضوع پژوهش حاضر وجود دارند که

1. Chadwick & Howard

به دلیل کاربردی بودن، دچار مقطعی^۱ نگاه کردن به پدیده‌های اجتماعی شدند؛ ذکایی و ویسی (۱۴۰۱) معتقدند که مرز میان مجاز و واقعیت از بین رفته و فضای مجازی، زیست عاطفی و هویت ما را دگرگون کرده است. باین حال، پژوهش آن‌ها بیشتر نگاهی انتزاعی به این تغییرات دارد و اثرهای آن بر سیاست ایران به طور شفاف بررسی نشده است. نصراللهی و همکاران (۱۳۹۳) نیز فضای مجازی را به عنوان بستر جدید ارتباطات سیاسی تحلیل کرده‌اند و بر کاهش هزینه‌های دولت و افزایش اثربخشی تأکید دارند؛ اما پژوهش آن‌ها فاقد بررسی جامع تغییرات سیاسی در این بستر است. مرادی و همکاران (۱۳۹۳) با تمرکز بر انگیزه‌های کاربران در شبکه‌های مجازی، به قابلیت‌های فضای مجازی پرداخته‌اند؛ اما پژوهش بیشتر کمی بوده و فاقد تبیین کیفی عمیق است. همچنین، برخی از داده‌های آن به دلیل گذر زمان دیگر اعتبار ندارند. در همین راستا، سوسکیند^۲ (۲۰۲۲) تلاش کرده تا از آزادی و مردم‌سالاری در «جمهوری دیجیتال» دفاع کند؛ اما با فرض ضددموکراتیک بودن فضای مجازی، بیشتر بر ارائه راهکارهای قانونی تمرکز داشته و بررسی تأثیرات واقعی این فضا بر سیاست را نادیده گرفته است.

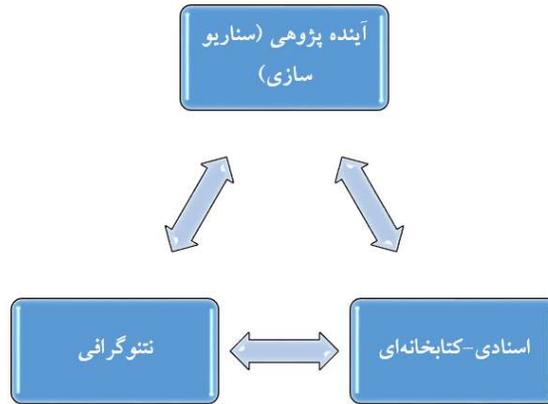
غیر از آثار یادشده، دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها در خصوص موضوع حاضر نیز وجود دارد که به تغییرات پدید آمده در ساخت اجتماعی جامعه بسنده کرده و موضوع سیاست را به صورت خاص مورد توجه قرار نداده‌اند؛ فن‌دایک و همکاران (۱۴۰۰) با طرح مفهوم «جامعه پلتفرمی»، به بررسی نقش سکوها در شکل‌دهی به ساختارهای اجتماعی پرداخته‌اند. آن‌ها سازوکارهای پلتفرمی را در حوزه‌هایی مانند خبر، حمل‌ونقل، بهداشت، آموزش و مدیریت جامعه تحلیل کرده‌اند. باین حال، تأثیر این تحول بر

1. Cross-sectional study
2. Susskind

سیاست چندان مورد توجه قرار نگرفته و تنها اشاره مختصری به مفهوم «دولت پاسخگو» شده است. در همین راستا، اشمیت و کوهن^۱ (۲۰۱۳) نیز رابطه میان دولت و شهروند را در بستر اینترنت بررسی کرده‌اند و پرسش‌هایی درباره قدرت، امنیت و حریم خصوصی مطرح کرده‌اند؛ اما این پژوهش نیز بدون ارائه تحلیلی روشن از تغییر ماهیت قدرت و پیامدهای آن، تنها به توصیف شرایط بسنده کرده است.

این پژوهش با تمرکز بر جامعیت در بررسی تأثیرات فضای مجازی بر سیاست، به ویژه در ایران، از سایر مطالعات متمایز است. نوآوری آن در به کارگیری رویکرد ترکیبی نتنوگرافی و آینده‌پژوهی، امکان تحلیل دقیق تعاملات کاربران و پیش‌بینی تحولات آتی را فراهم می‌آورد. در حالی که پژوهش‌های پیشین عمدتاً به تحلیل‌های جهانی یا مقطعی پرداخته‌اند، این پژوهش با در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایران، خلأهای موجود را پوشش داده و به بررسی سیاست‌گذاری، مشارکت سیاسی و تغییرات اجتماعی ناشی از فضای مجازی می‌پردازد. همچنین این پژوهش کیفی از نوع توصیفی-تحلیلی، با بهره‌گیری از رویکرد چندروشی^۲، به بررسی زیست جدید سیاست در فضای مجازی می‌پردازد. داده‌ها از طریق روش‌های اسنادی، نتنوگرافی^۳ و آینده‌پژوهی گردآوری و تحلیل شده‌اند. برای افزایش اعتبار پژوهش، از روش مثلث‌بندی^۴ استفاده شده است. این مطالعه که ماهیتی بنیادی دارد، با تمرکز بر تحلیل نشانه‌شناسانه و پیش‌بینی آینده، تلاش دارد مفاهیم جدیدی را درک و تبیین کند.

1. Schmidt & Cohen
2. Multi-Methods
3. Netnography
4. Triangulation

شکل ۲- مقدمه: مثلث بندی روش های مورد استفاده

این پژوهش مشتمل بر چهار فصل است. در فصل اول از این پژوهش منطق تفکیک زیست کلاسیک و جدید سیاست برشمرده شده و ارتباط این تفکیک با فضای مجازی اشاره شده است. همچنین تلاش شد که کارکردهای فضای مجازی و چیستی زیست سیاست بررسی و تبیینی از هرکدام ارائه شود تا به این ترتیب، پس از ارائه چهارچوب نظری، خاستگاه شکل گیری زیست جدید سیاست بیان گردد.

فصل دوم به بررسی زیست کلاسیک سیاست و زیست جدید آن در ایران پرداخته و تلاش می کند مبتنی بر کارکردهای فضای مجازی و تبیین فضای سیاست در ایران، مؤلفه های زیست جدید سیاست در ایران به صورت تفکیک شده تبیین و ارائه گردند. این فصل مبتنی بر شناسایی نظری مؤلفه های زیست جدید سیاست در ایران است.

فصل سوم، نشانه شناسی یافته های فصل دوم مبتنی بر روش نتنوگرافی است، به این معنا که مؤلفه های احصاء شده در خصوص زیست جدید

سیاست، به صورت میدانی از طریق فضای مجازی و با استفاده از روش مردم‌شناسی مجازی تبیین می‌گردند تا به این طریق ضمن بیان مؤیدات انضمامی در انتهای فصل، چهارچوب توصیفی روشمند و علمی برای تبیین زیست جدید سیاست به دست آید.

در نهایت در فصل چهارم با روش آینده‌پژوهی، سناریوسازی، سناریوهای مختلف از آینده زیست جدید سیاست در ایران بیان شده و در انتهای فصل، «محتمل‌ترین آینده» ناشی از میانگین سناریوهای مورد بررسی، ارائه شده است.

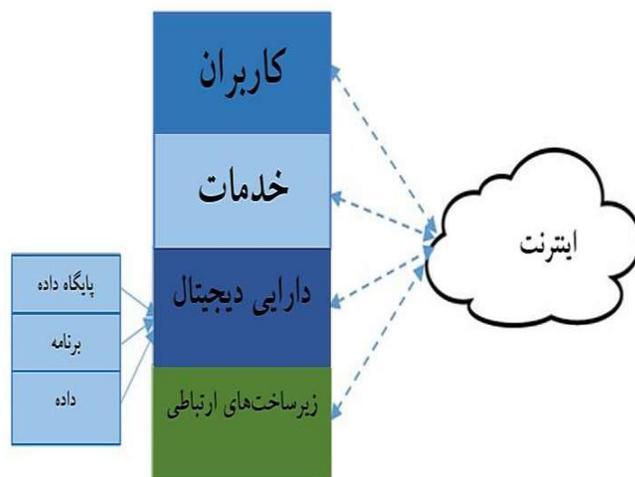
مقدمه

در این بخش تلاش خواهیم نمود که مفاهیم مورد استفاده در پژوهش حاضر، کالبدشکافی گردند، به این معنا که ضمن بررسی دقیق هرکدام از آن‌ها، تبیینی علمی و منطقی از آن ارائه داده شود که زین پس مفهوم یادشده خود تبیینی از مسئله مورد بررسی در پژوهش باشد. برای این منظور، دو مفهوم فضای مجازی و زیست سیاست انتخاب شده‌اند تا ضمن بررسی هرکدام و بیان تاریخچه و کارکردهای فضای مجازی، زیست سیاست در میان مفاهیم مشابه‌اش توضیح داده شود و پس از آن تعریف دقیق زیست سیاست به دست آید و مورد نوع‌شناسی قرارگیرد تا به این ترتیب ضمن شناسایی دو نوع زیست سیاست، زیست کلاسیک و زیست جدید، تبیین گردند.

۱-۱. فضای مجازی

در فرهنگ اصطلاحات مریام وبستر آمده که فضای مجازی به «دنیای برخط شبکه‌های رایانه‌ای و به خصوص اینترنت» اطلاق می‌شود

(Merriam Webster, 2022: Cyberspace). فضای مجازی مجموعه‌ای وابسته به زمان^۱ از سیستم‌های اطلاعاتی به هم پیوسته و کاربران انسانی است که با این سیستم‌ها در تعاملند (Ottis & Lorents, 2010). فرهنگ لغت کمبریج، فضای مجازی را این‌گونه تشریح می‌کند که: «یک سیستم الکترونیکی که به کاربران رایانه در سراسر جهان اجازه می‌دهد تا با یکدیگر ارتباط برقرار کنند یا به هر منظوری به اطلاعات [مورد نیاز] دسترسی داشته باشند» (Cambridge Dictionary, 2023: Cyberspace).

Source: (Ibor, 2017)

شکل ۱-۱: نگاهی مفهومی به فضای مجازی

فضای مجازی مجموعه‌ای از ارتباطات است که در آن شبکه‌ها در فواصل مختلف با یکدیگر تعامل دارند تا امکان اشتراک‌گذاری داده‌ها، اطلاعات و برنامه‌ها را فراهم کنند. ماهیت یکپارچه فضای مجازی به عنوان یک موهبت و همچنین یک نگرانی امنیتی بزرگ است. درحالی‌که به

1. time-dependent

اشتراک‌گذاری داده‌ها و اطلاعات باعث گسترش اینترنت و ارتباطات دیجیتال شده است، در طول سال‌ها به محرکی برای نقض امنیت و حوادث سایبری متنوع تبدیل شده است. با توجه به ماهیت پیچیده فضای مجازی، ملت‌ها و دولت‌ها به نوعی در وضع قوانین، مقررات و سیاست‌های مستدل برای کنترل استفاده از فضای مجازی و اطمینان از عدم تجاوز احتمالی به دارایی‌های دیجیتال و محتوای شبکه آن مشارکت داشته‌اند. با این حال، این چالش به صورت روزانه در حال گسترش است. برنامه‌های جدید در حال توسعه هستند (فضای مجازی در حال شدن) و این توسعه با مشکلات امنیتی بیشتری همراه است (Ibor, 2017).

فضای مجازی^۱ مفهومی فردی و همچنین بین‌المللی است که یک فناوری دیجیتال گسترده و به هم پیوسته را توصیف می‌کند. کاربرد این کلمه که ابتدا در خصوص موضوعات تخیلی استفاده می‌شد، هم‌زمان با گسترش اینترنت در دهه ۱۹۹۰، برای توصیف دنیایی جدا، متمایز از واقعیت‌های روزمره رایج شده است (Warrier, 2002). این فضا، امکان نمایش دادن ایده‌ها و پدیده‌های نوظهور را فراهم کرد و به واسطه آن بود که جهش‌های شگرفی در تحقق برخی ایده‌ها که تا پیش از این دستیابی به آنان غیرممکن بود، به وجود آمد (Strate, 1999: 282-283). در واقع می‌توان این‌گونه خاطر نشان کرد که فضای مجازی، خودآگاهی نسبت به «فضا» بودن اینترنت است، یعنی اینترنت با ارائه قابلیت‌های مختلفی که درون خود دارد، امکان‌های متعدد و متفاوتی می‌دهد که مجموع این امکان‌ها و قابلیت‌های متفاوت، آن را از سایر «فضا»ها متمایز می‌سازد. همان‌طور که در تعریف وریر (۲۰۰۲) نیز بیان شد، فضای مجازی توصیف یک دنیای جدا با امکان‌های خاص و

1. Cyberspace
2. Apart